

KICHIK MAKTAB YOSHDAGI O`QUVCHILARNING IRODAVIY SIFATLARINI SHAKLLANISHINI TEKSHIRISH VA BAHOLASH

Qobilova Nasiba Ismatjon qizi, 2-bosqich magistrant
Jizzax davlat pedagogika universiteti

asliyatim@mail.ru

Annotasiya: Maqolada insonning hayotdagi vaziyatlarga munosabati, maktab o`quvchilarida irodaviy jarayonlarning kechishi, bu borada amalga oshirilayotgan ishlar mazmuni, o`quvchilar internal va eksternal lokus nazoratini tajriba sinov ishlari orqali o`rganilishi, olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar va olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalari keltirilgan.

Kalit soʻzlar: maktab o`quvchilari, iroda psixologiyasi, lokus, internal, eksternal, fiksatsiya, nazoratni lokallashtirish, adekvat baholash, ma`suliyat, javobgarlik, respondent.

Jahon psixologiyasida toʻplangan ilmiy-amaliy ma'lumotlar tahliliga qaraganda, shaxslar oʻzlari faoliyati uchun ma`suliyatni boshqa birovga yuklash moyilligiga binoan, ular sezilarli darajada bir-birlaridan tafovutlanadilar. Jahon psixologlar assotsiatsiyasi xulosasiga koʻra, odamning shaxsiy faoliyati mahsuli uchun mas'uliyatni tashqi kuchlarda va sharoitlarda qayd qilish (fiksasiya), jumladan, oʻzining kuchiga, gʻayratiga, qobiliyatiga moyillikni aniqlaydigan mezonlar nazorat lokusi (bu soʻz lotincha lokus oʻrnashgan joy va fransuzcha controle – tekshirish degan ma'noni anglatadi), deb ataladi. Xulosalardan shu narsa ma'lumki, oʻz xulq-atvori va shaxsiy muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi natijalarini tashqi omillardan deb tushunishga, izohlashga moyil odamlar ham tez-tez uchrab turadi.

Psixologiya fanida nazoratni lokallashtirish deganda shaxsning shaxsiy faoliyati natijalari uchun mas'uliyatni tashqi kuchlarda va sharoitlarda qayd qilishni, shuningdek, ularning kuchiga, qobiliyatiga moyilligini belgilab beradigan sifatlar jamlanmasi tushuniladi. Nazoratni lokallashtirish tashqi (eksternal) hamda ichki (internal) turkumlariga ajratiladi. Nazoratni tashqi lokallashtirishga quyidagi misollarni keltiramiz. Chunonchi, ishchi ishga, oʻuvchi darsga kech qolsa, bu holatni turlicha bahonalar bilan izohlashga harakat qiladi: 1) avtobus oʻz vaqtida kelmadi (grafik buzildi); 2) yoʻlovchi juda koʻp boʻlganligi uchun avtobusga sigʻmadi (tirbandlik fenomeni); 3) avtobus juda sekin harakatlanganligi sabab qildi (vaqtni notoʻgʻri idrok qilish fenomeni); 4) transport nosoz (noma'lumlik fenomeni, chunki avtobusmi, tramvaymi, trolleybusmi, marshrut taksisimi noaniq); 5) koʻchada avtohalokat yuz bergani tufayli ushlanib qoldik (ehtimollik fenomeni) va hokazo. Psixologik izlanishlar natijalari tahlilining koʻrsatishicha, nazoratning eksternal lokallik turining namoyon boʻlishi shaxs oʻzining nuqsonlari va illatlariga bevosita bogʻliqdir. Chunonchi, shaxsning ma`suliyatsizligi, oʻz qobiliyatiga ishonmasligi, qoʻrquvi, xavfsirashi, bezovtalanishi, shaxsiy maqsadlarini roʻyobga chiqarishni paysalga solishi va boshqalar. Agar shaxs oʻz xulq-atvori oqibati uchun mas'uliyatni oʻz boʻyniga olsa, oʻz qilmish-qidirmishlarini shaxsiy xususiyatidan, deb tushunsa (adekvat baholasa), bunday psixologik voqelik nazoratning internal

(ichki) lokallasuvi mavjud ekanligini bildiradi. Nazoratni ichki lokallashtirishga erishgan shaxslar maqsadga erishish yo'lida mas'uliyat yoki javobgarlikni his qiladilar, o'zini o'zi tahlillash va baholash imkoniyatiga egadirlar. Inson hayotida shaxs kamoloti jarayonida lokallashtirishning har ikkala eksternal lokus nazorat ham internal lokus nazorat turlarini ham shakllantirish natijasida uning mustahkam shaxsiy fazilatiga aylantirishning imkoniyati mavjud.

Tadqiqotimizda S.R.Panteleev va V.V.Stolin tomonidan Dj.Rotter sub'ektiv lokal nazorat xususiyatlarini o'rganish so'rovnomasi shkalasini modifikatsiya qilish asosida ishlab chiqilgan, sub'ektiv lokal nazoratning ustun turini aniqlash uchun xizmat qiladigan turini tanladik. So'rovnoma o'quvchilar bilan tashxis o'tkazish uchun mo'ljallangan bo'lib, 31 ta, band (26 ta haqiqiy va 5 ta chalg'ituvchi band)dan iborat.

Biz foydalangan Sub'ektiv local nazorat metodikasi kichik maktab yosh o'quvchilariga moslashtirilgan bo'lib ularning qaydlarini quyidagi jadval orqali tahlil qilib chiqamiz.

Bu metodikada har bir o'quvchi juft-juft ta'kidlardan o'ziga ma'qul kelganini tanlaydi.

	Respondent	
	Birinchi	Ikkinchi
Internal lokus nazorat	17.4%	13.2%
Eksternal lokus nazorat	7.5%	12.5%

Yuqoridagi jadval orqali o'quvchilarning irodaviy sifatlaridagi internal va eksternal lokus nazorati ishlab chiqildi.

Internal lokus nazorati bu yuz berayotgan vaziyat voqeaga nisbatan javobgarlikni o'z bo'yniga olish, o'zi bilan bog'liq jarayonlarni va uning oqibatlarini o'zidan deb bilishi hamda adekvat baholay olishidir.

Biz tadqiqotimiz orqali quyidagilarni izohlashimiz mumkin.

Internal lokus nazorati yuqori bo'lgan o'quvchilarda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi. Xususan maktabda va ta'lim jarayonida. Hayotlarida yuz berayotgan omadsizliklarni va ishlarini joy joyida emasligi sabablarini o'zlarining qilgan ishlari natijasi deb hisoblaydilar. Masalan doimiy past baho olishlari natijasini o'zining yaxshi o'qimayotganligida ko'radi va bunda sinfdoshlari yoki fan o'qituvchisini ayblamaydi. O'qituvchilardan dashnomlarni eshitmaslik uchun ma'suliyatli o'quvchi bo'lish lozim deb hisoblaydilar va ma'suliyatli o'quvchining o'qish bilan bog'liq hech qanday muammolari bo'lmaydi deb hisoblaydilar. Agar qobiliyatli o'quvchi hayotda biron narsaga erisholmagan bo'lsa demak bor qobilayati sihgga solmagan va hali imkoniyatlar oldinda deb qarashadi. Doimiy shu borada irodalaviy sifatlaridan matonatlilikni ishga sogan holda foydalanishadi. Aynan muloqot jarayonida boshqalar bilan til topishish uchun muomala jarayoni chuqur egallashga harakat qiladilar. Umumiy olganda internal lokus nazoratiga ega o'quvchilar doimiy maqsad qo'yish va unga intilish xususiyatiga ega bo'lgan shaxs sifatida shakllanishadi. Biron maqsadni inson oldiga qo'yib unga erishishda

insonlardan yordam kutib o'tirish emas balki o'z harakatlari va ish unumdorliklariga suyanishadi. Doimiy a'lo baholar o'quvchilarning darsaga yaxshi tayyorlanib kelishi deb hisoblaydilar. Ichki internal lokus nazorati o'quvchining quyidagi qarashlarida nomoyon bo'ladi: muvaffaqiyat mashaqqatli mehnatdan keyin keladi, o'quvchilar asosli fikrlar bersalargina ularning fikrlari inobatga olinadi, doimiy ishlarini rejalashtirgan o'quvchi hamma ishga ma'suliyat bilan yondoshadi va barcha ishlariga ulguradi, to'g'rib o'lgan qarorlar doimiy yaxshi natojalarni belgilab beradi, lider va rahbar bo'lish uchun insonda maxsus qobiliyatlar bo'lishi lozim va bu qobiliyatlarni ustida doimiy ravishda ishlash kerak, o'quvchining maktabdagi hayoti zerikarli yoki qiziq bo'lishi uning o'zig'ava qiziqishlariga bog'liq, omad degan narsa yo'q va barcha a'lo natijalarga inson o'z kuchi va mehnati orqali erishadi. Xususan ikkala respondentdagi asosiy farq internal lokus nazoratiga ko'ra birinchi respondent o'quvchilari a'lochi o'quvchi bu avvalgi quyi sinflarda yaxshi baholarga o'qigan o'quvchi deb hisoblashgan, ikkinchi respondent o'quvchilari esa yuqori sinflarda yaxshi o'qish uchun tanish bilish kerak deb hisoblashgan. Internal lokus nazoratiga ko'ra doimiy ravishda a'lo baholarga o'qigan inson kelajakda qiyinchiliklarga uchramaydi.

O'quvchilar doimiy a'lo baholarning sababi sifatida doimiy harakatni nazarda turganlar qachonki, o'quvchi doimiy tirishqoq bo'lib maqsad tomon harakatlansa albatta yutuqlarga erishadilar.

Oilada esa boshqalarning ularga qilayotgan negativ munosabatlarida ham o'zlarida xatolar borligini tushunadilar. Muomala odoblarini yaxshilashga harakat qiladilar bu ustida doimiy ishlaydilar. Inson o'z ustida ishlashi orqali atrtofdagi voqea hodisalarga ta'sir ko'rsata olishiga ishonadilar. Shaxsiy munosabatlar masalasida insonning yaqinlari va do'stalari ko'p yoki kamligiga ularning o'zlari sababchi deb qaraydilar. Ichki internal lokus nazoratga ega o'quvchi soxtakorliklardan yiroq, o'zini borich qabul qiladi va boshqalarga ham boricha ko'rinishga harakat qiladi.

Eksternal lokus nazorati bu nazoratni tashqi lokallashtirish deb ataladi va bunda inson o'zi bilan bog'liq jarayonlarda tashqi sabablarni aybdor sifatida ko'rsatadi. Masalan yaxshi baholarga o'qimaslikda o'qituvchini aybdor qilishi yok iota onasini o'quvchi bilan shug'ullanmasligida deb ko'rsatishi mumkin.

Tadqiqot natijalarda birinchi respondentda nazoratni tashqi lokallashtirish past darajadagi ko'rsatkichlarni beryapti. Ikkinchi respondentda o'quvchilarining natijalariga ko'ra esa o'rta darajaga yaqin holat turganini ko'rishimiz mumkin.

Eksternal lokus nazoratga quyidagilarni kiritishimiz mumkin. O'quvchining o'z muvaffaqiyatsizligida uning omadli emasligini vaj qilib ko'rsatish, maktabda hayotining tinch bo'lishi yaxshi o'qishi va tarbiyasiga bog'liq bo'lmagan holda sinf rahbari va boshqalar bilan munosabatining yaxshi bo'lishiga qarab belgilanishi sifatida ko'rsatishi, o'quvchi qancha harakat qilmasin agar unga a'lochi o'quvchi bo'lish taqdirda berilmagan bo'lsa bunga hech qachon erisholmaaliigi kabi ko'qinislari mavjud.

Muvaffaqiyatga erisholmayotganligi va maktab hayotnining zerikarli ekanligida eksternal lokus nazorati yuqori o'quvchilar sinf rahbari, fan po'qituvchilari oilada oila a'zolarini sababchi qilib ko'rsatadilar. Boshqalar bilan

munosabatga kirishishda ham e'tiborni o'zlariga emas balki boshqalarga qaratishadi. Bunga misol sifatida quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin: hammaga birdek yoqishni iloji yo'q, boshqalar meni shundsayligimcha qabul qilsin, doimiy a'lochi o'quvchi bo'lish va kelajakda yaxshi kasbga joylashish uchun bilim emas balki yaxshi tanish bilishlar kerak.

Ikkala respondent solishtirilganda ikkinchi ko'rsatkichlar o'rtacha chiqqanini kuzatishimiz mumkin. Demak shahar maktab o'quvchilaridan ko'ra tuman maktab o'quvchilarida bu ko'rsatkichlar yuqori bo'lib birinchi respondent o'z kuchiga ishonadi muvaffaqiyatlarga o'zi mustaqil erisha olishini belgilaydi. Ikkinchi respondent o'quvchilari esa aksincha muvaffaqiyatga erishishda o'z kuchlariga ishonmaydilar, boshqalar bilan munosabatlar yaxshi bo'lsa kelajakda juda kata muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritamiz deb hisoblaydilar

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. G`.B.Shoumarov, I.O.Haydarov, N.A.Sog`inov Oila psixologiyasi Toshkent-2015
2. Sattorova Gulnora Ikromovna Ilk O`spirinlarning irodaviy sifatlarining psixodiagnostikasi va psixokerreksiyasi PhD Dessertatsiya
3. R.A.Abdurasulov o`quvchi shaxsini shakllantirishda sport mashg`ulotlarining o`rni
4. Qobilova, N. (2023). IRODA RIVOJLANISHINING XORIJIY OLIMLAR TOMONIDAN O`RGANILGANLIGI HOLATI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
5. Qarshiboyeva, G., & Qobilova, N. (2022). KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA IRODAVIY SIFATLARINI PSIXOLOG ZHIXATLARI. Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya jurnali , 2 (5).
6. Nasiba, Q. (2023). TALABALARNING IROYLIK SIFATLARINI RIVOJLANISH HOVLATIDAGI MOTIVLARNING O'ZBARA TA'SIRI. Fan va innovatsiyalar , 2 (4), 254-257.